

УДК 821.161.2(07)

Лілія Моргай

ПОНЯТТЯ «НАЦІЯ» У ТВОРЧОСТІ НИКИФОРА ЯКОВИЧА ГРИГОРІЙВА

У статті здійснено спробу реконструювати основні віхи життєвого та творчого шляху Н. Я. Григорієва. Процеси реформування освіти в Україні вимагають детального вивчення педагогічної спадщини попередніх років. Особливо актуальним видається вивчення внеску педагогів, чії імена та педагогічні ідеї тривалий час були табуйовані для вітчизняних дослідників. Педагог був активним учасником української революції і визвольних змагань 1917–1920–21 рр., міністром освіти в уряді Української Народної Республіки, членом культурно-освітніх та політичних організацій. Педагогічна діяльність Н. Я. Григорієва розпочалась у 1905 р. в м. Сквирі Київської губернії. Згодом продовжує педагогічну діяльність та стає членом управи Просвіти, одним із керівників Товариства українських поступовців (ТУП) в Кам'янці-Подільському, делегатом кількох з'їздів ТУПу в Києві.

Ключові слова: Н. Григорієв, нація, держава, освіта, культура.

В статье предпринята попытка реконструировать основные вехи жизненного и творческого пути Н. Я. Григориева. Процессы реформирования образования в Украине требуют детального изучения педагогического наследия предыдущих лет. Особенно актуальным представляется изучение вклада педагогов, чьи имена и педагогические идеи долгое время были табуированные для отечественных исследователей. Педагог был активным участником украинской революции и освободительной борьбы 1917–1920–21 гг., Министром образования в правительстве Украинской Народной Республики, членом культурно-образовательных и политических организаций. Педагогическая деятельность Н. Я. Григориева началась в 1905 г. в городе Сквире Киевской губернии. Впоследствии продолжает педагогическую деятельность и становится членом управы Просвещения, одним из руководителей Общества украинских прогрессистов (ОУП) в Каменце-Подольском, делегатом нескольких съездов ТУПу в Киеве.

Ключевые слова: Н. Григориев, нация, государство, образование, культура.

The article is an attempt to reconstruct the key milestones life and career N. J. Hryhoriyiva. The process of educational reform in Ukraine requires a detailed study of the pedagogical legacy of previous years. Particularly relevant study appears contribution of teachers whose names and pedagogical ideas long been taboo for local researchers. The teacher was active in the Ukrainian

revolution and the liberation struggle of 1917–1920–21 biennium., Minister of Education in the government of the Ukrainian People's Republic, a member of the cultural, educational and political organizations. Educational activity N. J. Hryhoriyiva started in 1905 in Skvyra Kiev province. Later continue teaching career and became a member of the council Enlightenment, one of the leaders of the Society of Ukrainian progressives (TUP) in Kamenetz-Podolsk, delegate some stupid conventions in Kiev. The author outlines the main stages of the educational ideas of the scientist. Analyzed the formation and evolution of the concept of «nation» in the work of the teacher. The basic factors in the formation of the nation, analyzed the conditions for its preservation and principles of national public policy. Attention is paid to the interpretation of scholars such factors as «national love».

Key words: *N. Hryhoriyiv, nation, state, education, culture.*

Сучасні спроби реформування освітянської сфери надають особливої актуальності вивченню історії педагогічних ідей минулого. Серед українських педагогів, творча спадщина яких довгий час була забороненою для широкого кола дослідників, знаходиться ім'я Никифора Яковича Григорієва. Доля педагога віддзеркалює драматичну плеяду багатьох діячів Української революції, але його науковий доробок не втратив своєї актуальності і донині.

Грунтовні дослідження проводили О. Сухобокова [3], Т. Бевз [1–2], Л. Пироженко [9] та інші. Проте, в силу вирішення більш широких наукових завдань, мало вивченою залишається педагогічна діяльність Н. Григорієва.

Метою публікації є дослідження понять «нація» та чинників її формування у педагогічній спадщині Н. Григорієва.

Нація – це спільність людей, що історично склалася, виникла на основі спільної мови, території економічного життя і психічного складу, який проявляється у спільності культури.

Поняття «держава» і «нація» впродовж всього життя була в центрі уваги відомого українського вченого, громадського і політичного діяча, політолога і соціолога Никифора Яковича Григорієва. Н. Григорієв – цікава і неординарна особистість. Він був активним учасником української революції і визвольних змагань 1917–1920–21 рр., міністром освіти в уряді Української Народної Республіки, членом Центрального Комітету Української партії соціалістів-революціонерів [2, с. 34].

Народився Никифор Якович Григорієв 9 (3 березня за ст. стилем) лютого 1883 року в місті Буртах Чернігівського повіту. Починаючи з 1903 р. Н. Я. Григорієв входить до осередку партії соціалістів-революціонерів, учасники якого опікувались проблемами народу [8, с. 252].

Педагогічна діяльність Н. Григорієва розпочалась у 1905 р. в м. Сквирі Київської губернії. Згодом він працював у Бердичівській початковій школі, де стає активним учасником повітового учительського

союзу, на нелегальному з'їзді якого було прийнято резолюцію з вимогами до уряду запровадити вивчення рідної мови. Уже працюючи в Літинській двокласній школі він записався на вчительські курси (працювали влітку 1906 р. у Києві), на яких озвучувалися питання викладання в школі української мови та історії. У своїй квартирі в м. Літин Н. Григоріїв відкриває бібліотеку-читальню, яка стала місцем зустрічей учителів міста. [8, с. 253].

У 1907 р. Никифор Якович працює в м. Кам'янець-Подільський. В той час у місті активно популяризувалась українська мова та культура. В 1909 р. тут утворилася місцева організація «Просвіти» – культурно-освітнє й національно спрямоване громадське товариство, яке організовувало творчі вечори, театральні вистави. Н. Григоріїв поринає в громадську роботу. Він стає членом управи Просвіти, одним із керівників Товариства українських поступовців (ТУП) в Кам'янці-Подільському, делегатом кількох з'їздів ТУПу в Києві. Тут Никифор Якович знайомиться з М. Коцюбинським, М. Лисенком, Д. Дорошенком та подружжям Русових. Н. Григоріїв працює багато як педагог у школі, де викладає російську літературу, історію та географію. У цей час він укладає досить багату статистичними і фактичними даними «Коротеньку історію Поділля».

У 1911 р. виходить перша літературна праця Н. Григорієва – невеличка книжка українською мовою для молоді «Мораль», у якій автор намагається з'ясувати генезис і суть надприродної, «даної божим явленням» людської моралі. Усі висновки, тези було підтверджено статистичними даними – результатами соціологічних досліджень [9, с. 3].

У 1917–1919 роках на українських землях відбулося кілька змін влади, проте, за роки існування Української Держави було сформовано українську національну шкільну політику, вималювалися перші контури національної системи освіти й виховання. Н. Я. Григоріїв долучився до розвитку української освіти, виконуючи обов'язки міністра освіти і товариша міністра освіти в урядах В. Голубовича (січень 1918 р.), Б. Мартоса (червень – серпень 1919 р.), І. Мазепи (серпень 1919 р. – травень 1920 р.). Вбачаючи українізацію основним фундаментом у процесі державотворення, Никифор Якович узяв курс на відродження національної культури, рідної мови у навчально-виховних закладах держави. Цей період характеризувався переходом початкової школи на українську мову навчання, запровадження української мови в учительських семінаріях, створенням українських гімназій. В університетах, де викладання здійснювалося російською мовою, як обов'язкові предмети вводилися українська мова, історія і географія України, історія української літератури.

У листопаді 1920 р. Н. Григоріїв після остаточного падіння УНР змушений був емігрувати [1, с. 21]. У своїх спогадах в еміграції Н. Григоріїв згадує: «Коли я виходив на громадське поле, на Великій Україні не було ні одної української школи, навіть мрія про неї вважалася безглуздою. Сьогодні їх там, поперх 20000. І як би підло сучасний режим

не виужував їх для своїх вузеньких цілей – все таки дадуть прекрасний ефект у вихованні української нації і вселюдської свідомості. Ми теж училися під примусом. Проте дух наш пішов своїм шляхом. Так буде із сучасним українським поколінням, що виховується під чужим примусом. Сама вже рідна мова допоможе їм дошпортатися, хто вони, «ким і за що закуті» [1, с. 22].

У 1921 р. сім'я Григоріївих переїхала до Чехословаччини, де Никифор Якович працював професором Празького університету, очолював партію Українських соціалістів-революціонерів. У еміграції був написаний і вийшов друком цілий ряд наукових праць педагога, серед яких: «Державознавство» (1936), «Українська національна вдача» (1941), «Соціалізм та національна справа» (1938), «Спогади руйнника» (1937), «Весна української революції» (1938), «Основи пізнання» (1940).

У 1938 р. Н. Григорієв переїхав до США, де з 1949 р. керував українським відділенням радіостанції «Голос Америки». Та впродовж усього життя, далеко від Батьківщини, в його творчій та науковій діяльності звучатиме ностальгія за рідним краєм, рідним народом, за рідними Буртами [8, с. 257].

Перебуваючи в еміграції, Н. Григорієв почав активно займатися тлумаченням поняття «культура». На його думку, «...культура та її витвори, з одного боку, є свідоцтвом вдачі людських поколінь, а з іншого – чинниками, які впливають на витворення вдачі нових поколінь. В обох випадках це чинники, після яких пізнається вдача народу. Вони свідчать як про минулу та сучасну національну вдачу, так і про її тенденції в майбутньому» [4, с. 34]. Учений стверджує, що саме ця вдача є спільною ознакою окремого етносу в одному випадку і тим явищем, яке відрізняє його від інших – в іншому.

Українська національна вдача, яка ґрунтується на етнокультурі народу, виокремилась із загальнолюдської під впливом історичних умов, у яких перебували наші предки і продовжує вдосконалюватись у нинішніх умовах. На думку Н. Григорієва, їй притаманні такі властивості: а) арійські (набуті у тих умовах, в яких перебували наші далекі предки – арійці); б) слов'янські («витворені в час загальнослов'янського побуту українських предків»); в) сусідніх народів (увібрані «через сусідство, війни, торгівлю і т. п.»); г) власне українські («відшліфовані» мовою, звичаями, суспільним устроєм тощо.) На сьогодні збереглися розвинуті здавна етнічні ознаки українського рівномовного середовища, які проявляються в його любові до природи, поезії, глибокій моральності, релігійності, чутливості, спільної власності, лінії, злочинності [4, с. 14]. На думку Н. Григорієва, властивості характеру етнічних українців спричинені природними факторами: простором (за умов малого простору деякі народи перебувають у постійній тривозі, напруженості, готовності захищатись, а на широких просторах, як в Україні, люди привчилися до пасивності, байдужості, недбалості); ґрунтом (родючий ґрунт сприяє безпечності, розслабленню); географічним розміщенням (запозичення духовних надбань у країн Сходу, Заходу,

Півночі і Півдня, критичне порівняння досягнень сусідніх народів, гумор); багатством природи (мальовничість одягу, житла, мови) і т.п.» [4, с. 14].

«Не хочемо переоцінювати значення географічного фактору, але, все ж таки, є дійсністю, що в землі й географічних умовах треба шукати висвітлення різних особливостей національної культури – зазначав Н. Григорійв» – Проживання окремого етносу на конкретній території впливає на формування характерів людей, їх темпераментів, розуміння ними змісту життя, визначення рівня свого добробуту. Відомо, що, потрапляючи в чужі, нерідні умови, особистість багато втрачає, оскільки волею ситуації опиняється за межами рідномовного середовища, пристосованого до природних умов і вироблених етнокультурних звичок. А більшість своїх досягнень людина може реалізувати лише в своєму краї» [4, с. 6].

Природні фактори, на думку педагога, «...впливають на вибір професії, оточення, духовний і моральний стан особистості, і, загалом, на її етнокультурні досягнення. Також особливості етнічних українців викликані внутрішніми суспільними факторами: належністю до держави (державна своєю рідномовною політикою, законами впливає на розвиток етнокультури народу); оточенням (батьками, близькими родичами, сусідами, знайомими); життєважливими структурами (навчально-виховними, виправними, культурними, інформаційними, медичними, довідковими тощо). Тобто, на соціальне виховання людини впливають всі скупчення, з якими вона стикається» [4, с. 11].

Педагог виокремлює низку суспільних факторів таких як: належність до держави, оточення, життєважливі структури. Важливими у цьому руслі є зовнішні фактори:

– «політична позиція сусідніх держав, яка історично впливала на розвиток окремих, часто не найкращих якостей характеру українців (згадаймо довготривале панування Литви і Польщі, котре витворило «покірливість, приниженість, надмірну скромність, недостачу почуття власної гідності, гордості, а подекуди навіть підхліблівість і запобігливість») [4, с. 46];

– «культурні зв'язки з іншими народами, які базувались і базуються на повазі до рідномовних обов'язків та етнокультурних традицій кожного з них і виробленні на цій основі єдності національних і загальнолюдських позицій у сфері духовної взаємодії» [4, с. 46].

Етнічна культура особистості в українському рідномовному середовищі включає моральність, милосердність, відвертість, а, одночасно, і обережність, скритість, замкнутість, політичну пасивність тощо. Вона залежить від рівня її етнічної самосвідомості, охарактеризованої як «...усвідомлення людьми своєї причетності до певного народу, одна з основних етнічних прикмет» [7, с. 600].

У своїй роботі «Соціалізм та національна справа» Н. Григорійв торкається досить цікавих аспектів, пов'язаних із культурою нації. Він стверджує, що громадяни великих держав, запозичуючи з власної волі

культурні здобутки інших народів і приєднуючи їх до своєї культури, щиро вірили, що їхня збагачена культура найкраще може задовольнити все людство і вважали, що окремі народи, в своїх власних інтересах повинні переймати їхню збагачену культуру собі. Що ж стосується власної культури завойованих народів, то, на думку педагога, «...від неї потрібно відректись в ім'я чужої великої» [2, с. 35]. Зрозуміло, велика культура завойовників не мала в собі всіх тих національних особливостей і цінностей, притаманних малій культурі того чи іншого завойованого народу. Прагнення підкорених народів зберегти свою культуру, завойовники вважали наслідком відсталості, нерозумінням користі, які дає велика культура або сліпим шовінізмом, ненавистю до чужої культури» [2, с. 36].

Н. Григорійв визначав умови, за яких нація може зберегти свою суверенність, тільки маючи власну територію, господарство, культуру». «Територія і господарство, – продовжує далі Н. Григорійв, – основа суверенності нації. Нація, що не має своєї території та свого господарства, завше залежатиме від тих, на чийй території вона перебуває й чийм господарством користується. Без своєї території і свого господарства нація може існувати тільки як наймит, що живе і працює на пана при його господарстві, маючи свою тільки душу та свої мрії про волю. Без своєї ж культури, нація зовсім існувати не може, як людина не може існувати без своєї душі» [2, с. 37].

На думку педагога Н. Григорійва, «нація, яка не має власної культури, – засуджена на занепад, підлеглисть іншим, винищення». Передумовою культурного розвитку нації є її державна самостійність, а «...боротьба за культуру в кінцевому висліді – боротьба за державу, за політичну самостійність» [2, с. 38].

Як відомо, культура нації залежить від її господарського стану. Заслуговує на увагу трактування Никифора Яковича поняття «національно-державної політики». В першу чергу, на його думку, вона повинна захищати інтереси нації і держави. Нація і держава можуть існувати тільки розвиваючись, тобто збільшуючи кількість своїх членів та їхні життєві здібності, або, у крайнім разі, не допускаючи їх до зменшення та занепаду, бо всяке ослаблення сил, потрібних для життя нації, використовують її вороги для повного знищення нації. З цих причин нація і держава: «1) постійно захищають свою територію від зменшення, тобто не допускають до захоплення або мирного заселення; 2) стараються збільшувати територію свого оселення, тобто, або захоплюють нові території, або мирно заселяють їх своїми членами (колонізація); 3) розвивають своє господарство до такого ступеня, щоб воно задовольнило всі потреби нації чи держави, тобто, роблять його самозабезпеченим або хоч зв'язують його з іншими господарствами так, щоб воно могло найкориснішим для себе способом здобути від інших держав та націй усе йому потрібне в обмін на речі йому зовсім не потрібні або мало потрібні; 4) розвивають власну культуру так, щоб вона дала їм можливість самостійно і самобутньо використовувати всі знання світу,

культурні здобутки й багатства природи для захисту і ущасливлення свого буття» [2, с. 38].

Значну увагу приділяє науковець і такому фактору, як любов національна. Любов, на його думку, має проявлятися не до певної території, а до людей та їх вдачі. Любов ця має проявлятися не до всього населення території, а лише до спорідненого біологічно і культурно. Н. Григорієв зазначав: «Кожна людина любить себе, своє «я», навіть тоді, коли воно розпорошується в поколіннях на «ми»; любить свій образ на дітях, на других, де б ті люди не перебували. Через те людина любить своїх родичів і тих людей, що належать до одного коріння з нею, любить тих, що подібні до неї звичаями, мовою і т.д., тобто любить свою націю» [2, с. 34]. І тому, цілком закономірно, на думку педагога, стверджувати, що «...українець любить українця за спільність походження, за мову, за однакові звичаї і спільну культуру, спільну історичну долю незалежно від того, де хто з них і коли живе. Один українець має батьківщину в Карпатах, другий в Катеринославських степах, третій в Канаді, четвертий на Зеленому Кліні; один живе у Х ст., другий у ХХ, а всі люблять один одного, не тільки сучасників, а й предків й нащадків, де б вони не були, в якій би батьківщині не перебували» [2, с. 34]. Однак одночасно учений зауважував, що любов до нації інша, ніж до батьківщини й держави і наголошував, що нація і держава речі не тотожні. Він переконаний, що розвиток нації залежить від її власних сил, а не сил держави. Держава може допомагати або перешкоджати в розвитку нації. Нація може об'єднуватися в одну державу, або входити до складу держави разом з іншими націями. У світі існує дуже мало держав, які мають в своєму складі лише одну націю [2, с. 35].

Н. Григорієв стверджував, що в час, коли він писав свою «Націографію», не існувало чіткого загально визнаного визначення нації, нація не існувала як усвідомлене явище, нація існувала як біологічно-культурний факт, як розрослий рід, як скупчення споріднених елементів, «що будучи позбавлені права володіння землею, завжди захищали інтереси своїх членів різними способами, переважно розвитком культури» [2, с. 36]. Багато людей цього факту не помічали (часто не хотіло помічати), однак від цього він не переставав існувати. Існував завжди, навіть в часи найбільшого розквіту великих держав. Біблійні оповідання уже свідчать про те, що євреї розрізняли своїх сусідів не тільки за релігією, за державами, а й вирізняли окремі національні (біологічно-культурні) типи.

На думку Н. Григорієва, недооцінювати цих об'єктивних, від людської волі незалежних, чинників творення нації не можна. «Особливо в наш час, коли етнографічна різниця між людством занадто виразно написана. Йдучи по вулиці, навіть в Празі, серед маси народу, вдягненого на один європейський кшталт, ми відрізняємо не відомих нам до того українців не тільки від чехів та росіян, відрізняємо часто по ледве помітних антропологічних і культурних особливостях, які властиві нашій нації.

Територія і природні умови, безперечно, найбільше впливають на

створення окремих національних людських типів. Людське скупчення виростає в певній місцевості у однієї родини чи роду під впливом крайової органічної спорідненості та однакового впливу природного оточення витворює певний біологічний тип людини. З другого боку, ті самі умови формують в певному напрямі й психіку тих людей. Через те витворюється більш-менш однотайний не тільки біологічно, а й культурно тип людства, який і зветься нацією» [4, с. 11].

Аналіз життя і діяльності національно-свідомого, політично активного українського інтелігента періоду визвольних змагань Никифора Яковича Григорієва дає підстави стверджувати, що ідею народу, української державності, української нації, народоправства він проніс через усе життя.

Національне відродження України неможливе без довготривалої боротьби багатьох поколінь патріотів за права і гідну долю свого народу. Тому вивчення історико-педагогічного досвіду, доробку вітчизняних педагогів і просвітників сприятиме кращому розумінню, усвідомленню сучасних процесів національного творення.

Перспективи подальших досліджень в означеному напрямі полягають у ознайомленні з педагогічною діяльністю Н. Григорієва в еміграції, громадсько-просвітянською діяльністю та аналізі змісту навчальних книг за авторством педагога.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бевз Т. Українська державність: ідеологія, політика, практика: (система народознавства у теоретичних концепціях Н. Григорієва) / Т. А. Бевз – К : ІПІЕНД, 2004. – 248 с.
2. Бевз Т. До питання про формування нації (за творчим спадком Н. Я. Григорієва) / Т. Бевз // Етнічна історія народів Європи. – 2001. – Вип. 9. – С. 34–39.
3. Григорієв Н. Я. Поділля. Географічно-історичний нарис / Вступна стаття О. Сухобокової. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – 92 с.
4. Григорієв Н. Я. Українська національна вдача. – Вінніпег (Манітоба): Видання української видавничої спілки в Канаді, 1941. – 61 с.
5. Лікарчук Л. Міністри освіти України: В 2-х т. – Т. 1. (1917–1943 рр.). – [Монографія]. – К. : Видавець Ешке О. М., 2002. – 328 с.
6. Никифор Григорієв про Україну в системі міжнародних відносин напередодні та під час Другої світової війни / О. О. Сухобокова // Укр. іст. журн. – 2006. – № 3. – С. 95–111.
7. Українське народознавство: Навч. посібник / За ред. С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. – Львів : Фенікс, 1994. – 600 с.
8. Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. Кн.2: Навч. посібник / За ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – С. 252–256.
9. Пироженко Л. Н. Я. Григорієв – автор навчальних книг з історії країни / Л. Пироженко // Історія в школі. – 2000. – № 2. – С. 3.